

Кравченко Л. А. Политика формирования и использования финансового потенциала региона.

В статье рассматривается понятие “финансовый потенциал”, определены проблемы формирования и эффективного использования финансового потенциала региона, обоснованы возможные пути мобилизации финансового потенциала региона.

Ключевые слова: финансовый потенциал, финансово-экономический кризис, финансовые ресурсы, регион, политика, доходы местных бюджетов.

Kravchenko L. A. Policy of forming and use of financial potential of region.

A concept “financial potential” is examined in the article, problems are certain forming and the effective use of financial potential of, the possible ways of mobilization of financial potential of region are grounded.

Keywords: financial potential, financial and economic crisis, financial resources, region, policy, profits of local budgets.

Кузьомко В. М.

**ДВНЗ “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”**

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

У статті з критичної точки зору розглядаються основні теоретичні підходи до трактування суті категорії “економічна безпека”. На цій основі формулюється ряд принципових особливостей економічної безпеки як наукової категорії та подається авторське її визначення.

Ключові слова: економічна безпека, статичний підхід, діяльнісний підхід, економічні інтереси, розвиток, стійкість.

Постановка проблеми. Починаючи з 90-х років ХХ ст. значно активізувалася науково-дослідна діяльність, спрямована на розкриття сутності, ролі та механізмів забезпечення економічної безпеки як окремих господарюючих суб'єктів, так і національної економіки загалом.

Дослідженню економічної безпеки присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Л. Абалкін, Г. Вечканов, О. Власюк, О. Грунін, С. Грунін, В. Духов, Я. Жаліло, Г. Козаченко, В. Мунтіян, Є. Олейніков, П. Орлов, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономарьов, А. Прохожев, В. Сенчагов, В. Тамбовцев, В. Шликов, В. Ярочкін та ін.

Разом з тим, як показує аналіз наукових публікацій, поки що не вдалося випрацювати ні загальноприйняте визначення поняття “економічна безпека”, ні навіть єдиних методологічних позицій, з яких можна було б його розглядати. Так, Л. Абалкін вважає, що економічна безпека – це “сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення” [1, с. 5].

На думку В. Тамбовцева, під економічною безпекою слід розуміти “такий стан суб'єкта, при якому ймовірність небажаної зміни яких-небудь якостей самого суб'єкта, параметрів належного йому майна і зовнішнього середовища, що його торкається, невелика (менша певної межі)” [2, с. 78].

В підручнику під редакцією В. Сенчагова сутність категорії визначається як “такий

стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни загалом, достатній оборонний потенціал навіть при найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів” [3, с. 72].

В. Мунтіян економічну безпеку трактує як “загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [4, с. 10].

На думку Я. Жаліло, економічна безпека виступає як складна багатofакторна категорія, що характеризує “здатність національної

економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [5, с. 77].

Таким чином, економічна безпека визначається і як стан економіки (економічного суб'єкта), і як комплекс заходів, і як здатність протистояти негативному впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників. Це викликано, з одного боку, складністю і багатоплановістю самої категорії безпеки, а з другого – різницею в базових методологічних позиціях авторів, з яких розглядається її суть.

Мета дослідження. У статті за мету поставлено розкрити сутність та особливості економічної безпеки як наукової категорії.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні сформувалося 2 основні загальнометодологічні позиції, з яких розглядається категорія “безпека”: статичний і діяльнісний підходи.

Статичний підхід (“безпека як стан”) в своїй основі відображає психологічне сприйняття людиною безпеки як стану захищеності від загроз. Етнолінгвістичні дослідження російських вчених доводять, що таке розуміння безпеки у слов'янському суспільстві виникло як реакція на загарбницькі посягання Золотої Орди і потім відобразилося в мові та увійшло до тлумачних словників.

Так, в тлумачному словнику С. Ожегова поняття “безпека” трактується як “стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпеки” [6, с. 444], в словнику В. Даля – як “відсутність небезпеки; схоронність, надійність” [7, с. 167], в Великому тлумачному словнику сучасної української мови – як “стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [8, с. 70].

В свою чергу під “небезпекою” розуміється “стан, властивість по прикметнику “небезпечний”, тобто ненадійний, загрозовий, той, що завдає шкоду, лихо, хворобу, нещастя” [9, с. 1750]. Тобто буквально дослівно в своєму етимологічному значенні безпека може розумітися як стан з повною відсутністю небезпек.

На думку багатьох вчених, таке етимологічне трактування безпеки має поверхневий, повсякденний характер, оскільки ситуації з абсолютною відсутністю небезпек і загроз практично зустрічаються досить рідко. Відповідно воно не може слугувати основою для наукового розуміння суті поняття “економічна безпека”.

Розвитком статичного підходу стало розуміння безпеки як захищеності когось або чогось від внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. Зокрема, в енциклопедії “Економічна безпека” за редакцією А. Шаваєва одне з трактувань безпеки подається так: “стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [10, с. 64].

В Економічній енциклопедії за ред С. Мочерного безпека підприємства визначається як “стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства, компанії від мафіозно-тіньових структур, нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати внутрішні цілі” [11, с. 95].

Розгляд безпеки в контексті захищеності інтересів став домінуючим останнім часом не лише в науковій літературі, але й міцно закріпився в нормативно-правових актах. Зокрема, в законі України “Про основи національної безпеки України” національна безпека визначена як “захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”. В свою чергу національні інтереси – це “життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток” [12].

Діяльність економічних суб’єктів спрямована на досягнення власних економічних інтересів, які є усвідомленою формою відображення їх потреб. В такому розумінні безпека розглядається як необхідна умова успішної реалізації сукупності економічних інтересів суб’єкта, як підтримуюча (гарантуюча) функція його функціонування і розвитку.

Підпорядкованість функції безпеки функції розвитку і функціонування будь-якого суб’єкта економіки впливає з загальносистемного розуміння діяльності будь-яких соціально-економічних систем.

Будь-яка цілеспрямована система, реалізуючи своє призначення, постійно взаємодіє зі своїм оточенням, активно впливаючи на нього в намаганні забезпечити досягнення поставлених цілей або зберегти рівновагу і в той же час перебуває під його зворотнім впливом. Середовище системи (як внутрішнє, так і зовнішнє) створює необхідні умови для її життєдіяльності і розвитку, які одночасно проявляються у вигляді конструктивних і деструктивних, позитивних і негативних, організуючих і дезорганізуючих чинників.

Внаслідок цього, забезпечення доцільного функціонування і розвитку системи здійснюється завдяки використанню впливу позитивних чинників і одночасному захисту (зменшення ступеня впливу, усунення тощо) від деструктивних (небезпечних з точки реалізації функцій системи).

Разом з тим, статичний підхід останнім часом все частіше виступає об’єктом критики з боку багатьох науковців. По-перше, поняття “захищеність” – це термін, властивий побутовій свідомості, що виражає сприйняття ситуації суб’єктом, емоційну її оцінку. А емоційні оцінки аж ніяк не можуть лежати в основі наукової теорії.

По-друге, при такому підході з аналізу повністю виключається і джерело небезпек, і об’єкт, безпеку якого необхідно забезпечити. Вся увага зосереджується на створенні захисту, який необхідно звести, щоб цей захист забезпечити. І при цьому не важливим стає, кого (чи що), навіщо і від кого (чого) захищати.

По-третє, серйозній критиці піддаються визначені об’єкти безпеки, тобто інтереси особистості, суспільства і держави. З одного боку, серед носіїв інтересів не вказані підприємства, галузі, регіони та інші суб’єкти, що звужує розуміння об’єктів безпеки, з другого – розуміння інтересів як сукупності матеріальних і нематеріальних цінностей або життєво необхідних потреб з економічної точки зору, на наш погляд, є не вірним. Якщо ж і розуміти під економічними інтересами сукупність потреб, то, як відомо, потреби потрібно не захищати, а задовольняти.

Вказані та деякі інші недоліки статичного підходу до розуміння безпеки, і

економічної безпеки зокрема, викликало появу і розвиток наприкінці 90-х рр. ХХ ст. альтернативного напрямку – діяльнісного.

Наукову основу діяльнісного підходу заклав у своїх працях Г. Іващенко [13]. На його думку, завданням будь-якого соціального суб'єкта (а відповідно і економічного) є самореалізація і самовідтворення. Необхідність такого відтворення суб'єкта, усвідомлена як мета, є можливістю, перетворення якої в дійсність відбувається лише за наявності певних умов. Якщо наявні умови (в тому числі і створені самим суб'єктом) дозволяють перетворитися самореалізації суб'єкта з можливості в дійсність, то така сукупність умов була для нього загалом сприятлива. І оскільки будь-який суб'єкт намагається в тій чи іншій формі оволодіти умовами власної самореалізації в результаті діяльності, тобто активно взаємодіючи з умовами свого існування, то ті з них, якими "він оволодів (усвідомив, засвоїв, створив) в процесі своєї діяльності, і які він, таким чином, в стані контролювати, є безпека суб'єкта, безпека його діяльності. Звідси, на думку Г. Іващенко, безпека – це не стан суб'єкта, а умови його існування, що ним контролюються.

Розвиток діяльнісного підходу отримав своє продовження в працях С. Кортунова [14]. В запропонованому ним системно-діяльнісному підході він розвиває думку, що статичний підхід є повністю не вірним, оскільки передбачає існування потенційних небезпек і загроз якимось об'єктам чи суб'єктам, від яких і необхідно захищатися. На його думку, насправді ніяких небезпек поза нами і незалежно від нас і нашої діяльності в природі і технічних системах не існує. Небезпечними або безпечними є самі наші системи діяльності, і залежить це не від властивостей зовнішнього оточення, а від наявності або відсутності у нас форм організації, методів і засобів роботи в цьому оточенні. Таким чином, стверджує С. Кортунов, "небезпеки" є неправдиві, перетворені форми нашого усвідомлення дефіциту власних засобів і методів роботи.

Слід відмітити, що в такому трактуванні сутності категорії безпеки відбувається злиття в одну систему небезпек і об'єкту, безпеку якого необхідно забезпечувати. Відповідно тоді завданням забезпечення безпеки певного соціально-економічного об'єкту є не захист його від небезпек (в прямому значенні цього слова), а розвиток і вдосконалення, спрямовані на поповнення дефіциту в існуючих методах, формах і засобах діяльності.

Відмічаючи прогресивність діяльнісного підходу, на наш погляд, варто вказати й на окремі його дискусійні моменти. По-перше, на наше переконання, зведення проблеми забезпечення безпеки лише до активного перетворення дійсності і оволодіння, контролю умовами свого існування передбачає, що об'єкт діяльності і об'єкт безпеки – одна й та ж система. Однак, на практиці часто буває й так, що безпеку одного суб'єкту господарювання може забезпечувати інший. В такому випадку виникає питання, як трактувати зміст безпеки по відношенню до дій першого і до дій другого суб'єкта?

По-друге, діяльнісний підхід, викладений Г. Іващенко, містить в собі приховані елементи деградуючого впливу суб'єктів діяльності на середовище свого існування. Активний перетворюючий вплив соціально-економічних систем на зовнішнє середовище, підпорядковане меті забезпечення повного (хоча це й неможливо на практиці) контролю над умовами їх функціонування і розвитку можуть обумовлювати незворотні зміни в цьому середовищі, які здатні викликати додаткові проблеми у їх (і не лише їх) існуванні. Прикладом цього можуть слугувати результати активної і часто неконтрольованої перетворюючої навколишній світ діяльності людей протягом останніх століть, що викликало загрозу існуванню людства.

По-третє, порівняльний аналіз базових методологічних основ варіантів діяльнісного підходу, розроблених Г. Іващенко і С. Кортуновим, вказує на наявність

певних протиріч між ними. Якщо перший передбачає підпорядкування, досягнення контролю переважно над зовнішніми умовами існування соціально-економічних систем, то другий – удосконалення самої системи. На наш погляд, для забезпечення безпеки об'єкту необхідно і вдосконалювати саму систему, і забезпечувати контроль над контрольованими чинниками і умовами її функціонування та розвитку, і забезпечувати захист від неконтрольованих.

В такому розумінні обидва підходи (і статичний, і діяльнісний) можна розглядати не як альтернативні, а як взаємодоповнювальні, які з різних сторін розглядають сутність категорії “безпека”. Економічну безпеку ж варто розглядати як один з видів безпеки, який характерний для економічних систем. Він може розглядатися на макро-, мезо- і мікрорівнях. В першому випадку мова йде про економічну безпеку країни (як один з видів національної безпеки), в другому (безпеки галузей та регіонів), в третьому (безпека окремих господарюючих суб'єктів та фізичних осіб, які вступають в економічні відносини)

Притримуючись методологічної позиції про необхідність комплексного підходу до трактування суті економічної безпеки, варто відмітити її тісний взаємозв'язок не лише з поняттями “небезпека” та “загроза”, але й з такими поняттями як “розвиток” та “стійкість”.

Як вже зазначалося, не дивлячись на всю важливість для соціально-економічних систем забезпечення необхідного рівня їх економічної безпеки, безпека не є головною метою їх діяльності, а є лише забезпечуючим процесом, який підпорядкований завданням розвитку. В цьому плані, безпеку необхідно розглядати як вторинну категорію порівняно з розвитком. Однак, між розвитком і безпекою існують значно складніший діалектичний взаємозв'язок. Якщо достатній за кількісними та якісними характеристиками розвиток економічного суб'єкта забезпечується достатнім рівнем його захищеності від перешкод, небезпек та загроз, то й, в свою чергу, високий рівень економічної безпеки в значній мірі може бути породжений високим рівнем розвитку суб'єкта. В цьому плані, розвиток є однією з компонентів економічної безпеки. Стойкість економічної системи відображає її здатність ефективно протидіяти внутрішнім і зовнішнім впливам, адекватно і швидко змінювати свою внутрішню структуру згідно з умовами, що змінюються. Чим стійкіша система до негативних впливів, тим життєздатнішою вона є.

Таким чином, поняття “безпека”, “розвиток” і “стійкість” тісно переплетені між собою, відображаючи складність механізмів забезпечення функціонування і розвитку соціально-економічних систем.

Висновки. Виходячи з вищевизначеного, можна сформулювати ряд принципових особливостей категорії “економічна безпека”.

По-перше, економічна безпека є синтетичною, складною, багатогранною категорією. Вона відображає іманентну характеристику існування буття як єдності і боротьби протилежностей – забезпечення розвитку об'єкту через усунення загроз йому і одночасного породження нових загроз внаслідок його розвитку.

По-друге, категорія “економічної безпеки” є відносною, що проявляється, з одного боку, в тому що абсолютної безпеки не існує (такого стану захищеності економічної системи досягти практично неможливо); а з другого – в тому, що змістовна інтерпретація факторів середовища як безпечних і небезпечних теж є відносною, оскільки обумовлюється змістом цілей, функцій, властивостей системи тощо;

По-третє, категорія “економічна безпека” є динамічною внаслідок постійної зміни як самої системи, так і її середовища, а також розширення пізнання суті буття і його безпеки.

Враховуючи вищенаведене, на нашу думку, під поняттям “економічна безпека” можна розуміти здатність економічної системи протидіяти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечуючи на цій основі успішне досягнення встановлених цілей, тобто підтримувати необхідний баланс між негативним впливом на неї деструктивних чинників середовища і власною здатністю долати цей вплив за рахунок внутрішнього потенціалу або залучення зовнішніх можливостей та ресурсів.

Використані джерела:

1. *Абалкин Л.* Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. *Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. А. Тамбовцев, Р. М. Качалов ; под общ. ред. С. А. Попова.* – М. : ОАО “Издательство “Экономика”, 1997. – 288 с.
3. *Экономическая безопасность России: Общий курс : учебник / под ред. В. К. Сенчагова.* – 2-е изд. – М. : Дело, 2005. – 896 с.
4. *Мунтіян В. І.* Економічна безпека України. – К. : КВЦ, 1999. – 463 с.
5. *Жаліло Я. А.* Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
6. *Ожегов С. И., Шведова Н. Ю.* Толковый словарь русского языка. – М., 1994.
7. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – М. : ТЕРРА, 2000. – Т. 1.
8. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.* – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
9. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – М. : ТЕРРА, 2000. – Т. 2.
10. *Экономическая безопасность: Энциклопедия / А. Г. Шаваев (пред. ред. кол.), А. Т. Багаутдинов (авт.-сост.).* – М. : Издательский дом “Правовое просвещение”, 2001. – 511 с.
11. *Економічна енциклопедія : у 3-х томах. – Т. 1 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.* – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
12. *Закон України “Про основи національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003. – № 39. – ст. 351.*
13. *Иващенко Г. В.* О понятии “безопасность” // Электронный журнал “Credo”. – № 25. – 2001 р. – Режим доступа: <http://credo.osu.ru/024/004.shtml>
14. *Кортунов С. В.* Становление политики безопасности. – М. : Наука, 2003. – 612 с.

Куземко В. Н. Экономическая безопасность как экономическая категория.

В статье с критической точки зрения рассматриваются основные теоретические подходы к определению сущности категории “экономическая безопасность”. На этой основе формулируется ряд принципиальных особенностей экономической безопасности как научной категории и подается авторское ее определение.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, статический подход, деятельностный подход, экономические интересы, развитие, устойчивость.*

Kuzomko V. M. Economic security as an economic category.

In the article from the critical point of view the basic theoretical going is examined near determination of essence of category “economic security”. On this basis the row of principle features of economic security is formulated as to the scientific category and an author is given its definition.

Key words: *economic security, the static approach, the activity approach, economic interests, development, stability.*